

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ ԺԲ. — ՇՐՋԱՆ ԻԱ.

1888

ՏԱՐԻ ԻԱ. ԴԵԿՏԵՄ. 30

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ԻՐԱՆՑ ԿՐՕՆՆԵՐՆ,

ԵՐԿՐՈՐԻ ՄԱՍՆ

Մաս. Է. 10 20

ՏՈՒՐ, ՏԷՐ, այն շնորհն, որ աշխարհիս փերայ Քո խօսքիդ փառքն ամեն տեղ ըմբռնած լինին մարդիկ: Որ աշխարհիս ամեն կողմը բնակուող ազգերը հաւաքուին ու մի հօտ դառնան. ամեն մի տղգ պատրաստ լինի քեզ պաշտելու Թէւ իւր ունեցած ու պինդ պաշած աւանդութիւններովն: Երբ որ դու մեզ

երկնից արքայութիւնն ես կանչում, այն ժամանակ ամենքս էլ
Քո առաջդ հաւասար ենք:

Տեսակ տեսակ կրօններն, որ աշխարհիս վերայ ապրող այլ և
այլ ազգերի մէջ գտնուում ենք, կարող են անշուշտ մեզ զար-
մացնել: Բայց, երբ որ ազգերի տեսակ տեսակ կրօններ ունե-
նալու պատճառներն ենք քննում, հեշտ ենք հասկանում
բանն: Այն ժամանակ մեզ համար հասկանալի է լինում, որ
մարդոց վերայ տարբեր ազդեցութիւն պիտի ունենար իրանց
ընտանեաց տեղը, նայելով թէ՛ ինչ աշխարհագրական դիրք
ունի, կամ թէ սարերով ծովերով թէ անտառներով է շրջա-
պատուած, կամ թէ անապատային տեղ է, նոյնպէս և իմանալով
թէ՛ ուսման և զարգացման ինչ աստիճանի վերայ են. այս ամեն
բանն, անկասկած, շատ մեծ ներգործութիւն պիտի ունենար
մարդու մտքի ու սրտի վերայ, ու նոյնչափ մեծ տարբերութիւն
պիտի յառաջ բերեր թէ՛ նոցա կենցաղավարութեան և թէ
մտածման կերպի մէջ:

Բայց և մարդոց ունեցած այս տեսակ տեսակ դաւանական
համոզմունքի մէջ տեսնում եմ, որ յի համայնայնութիւն կայ ամենա-
գլխաւոր բանի՛ մէջ, առանց որոյ կրօնն էլ կրօն լինել չէր կարող:
Այս ամենազլխաւոր բանն, սր ամեն կրօնների մէջ տեսնում
եմ միշտ, հասարակն է, որ մի կառավարող Աստուած կայ,
մարդուս ունեցած հաստատ համոզումն է, որ ինքն յարաբերու-
թիւն «նի աստուածային բանի հետ» և յոյս «նեւակն, որ մահ-
ուանից յետոյ էլ կեանք ունի, պիտի ապրի: Այս երեք գլխաւոր
բանը գտնում ենք մենք ինչպէս քրիստոնէական կրօնի մէջ,
նոյնպէս և ամենավայրերի հեթանոսների մէջ:

Կրօնի՛ կամ հաւատոյ զգացումներ ունենալու ընդունակու-
թիւնը յատուկ է մարդուս, ինչու որ իւր հետն է ծնած ու իւր
սրտի մէջ միշտ կայ այնպէս, ինչպէս որ մեր աչքին յատուկ է
տեսութիւնը՝ կամ տեսնելն, և ականջին՝ լսողութիւնը կամ
լսելն: Այս է պատճառն, որ կրօնի զգացմունք պէտք էր ծնէր
ամեն ազգերի մէջ, որչափ էլ իրարից անկախ լինէին, կամ մի-
մեանցից հեռու ընտանեացին: Եթէ որ այսօրուան օրս փոքր

երեխայք ուղիւնոսի հեռաւոր և անմարդաբնակ մի կղզի փոխադրուէին, որոեղ որ միայն պտուղներով կարողանային ապրել՝ և այնտեղ մեծանային, ամենեւին տեղեկութիւն չունենալով, որ ուրիշ մարդիկ էլ կան աշխարհումս, մեծանային առանց սուսման և առանց ամենափոքր գաղափար անգամ ունինալու մարդոց մտաւոր զարգացման ու յառաջագիմութեան վերայ, այդ պիտիւների համար համաշխարհական պատմութիւնն, այսպէս ասեմ դեռ ևս բոլորովին նոր օկսլում կլինէր: Այսպէս մեծացողները պէտք է հնարէին մի լեզու, պէտք է սովորէին վտանգներից իրանց պաշտպանելու, վայրենի կենդանիներին սպանելու, կրակ անելու, մետաղներ դարբնելու—մի խօսքով՝ այն ամեն բանն անելու, ինչ որ սովորել ու արել են շատ հին ժամանակի մարդիկ: Ու այս նախկին մարդոց նման՝ ուղիւնոսի հեռաւոր և անմարդաբնակ կղզում՝ մեծացածներն էլ՝ իրանք իրանց կհասնէին նոյնպէս կրօնական գաղափարների: Ինչու որ աստուածայինը ճանաչելու համար՝ մարդուս ունեցած հակամիտութիւնն՝ իւր սրտի մէջ երբէք երկար ժամանակ հանգիստ չէ մնում: Իւր բնութեանը համեմատ՝ մարդուս միտքը պիտի միշտ զօրանայ ու իւր նշանակութիւնը ստանայ. այս ճանաչողութեան զգացմունքը զարթնում է նորա մէջ՝ երբեմն բնութեան արհաւիրքներից, երբեմն բարերարութիւններից, երբեմն էլ յառաջ է գալիս կեանքի ուրախ կամ տխուր փորձառութիւններից:

Նաո հին ժամանակի տմեհաշատ՝ գուցէ հէնց բոլոր կրօնների տեսակները՝ բազմաստուածութեան վերայ էին հիմնուած: Բնութեան այդ միամիտ որդիքն իրաց նախազգացումովը՝ կամ սրտի վկայութիւնով՝ երկնքից ցած եկած կայծակից, երկրաշարժից, ծովի ալեկոծութիւնից դողում էին. շատ բանի մէջ դեռ ևս անտեղեակ՝ այդ անփորձ ու չզարգացած մարդիկն այնպիսի վտանգների էին հանդիպում, որոնց առաջն առնելու իրանց պէս մահկանացուք անզօր էին: Բայց և յետոյ սաստիկ ուրախանում էին, երբոր արեւի պայծառ ճառագայթներն էին տեսնում, կամ գարնանը՝ ծառերի կանաչելը, կամ երբոր տեսնում էին, որ ցորեկը հասել է. այս իրանց տեսածներն էլ անկասկածելի կերպով իրանց ցոյց էին տալիս, որ իրանց մարդկային ուժից վեր երևոյթներ են ու մարդկային կարողութիւնից

բարձր մի զօրութիւնից են: Այս ամեն բանն, որ լինում էր ու տեսնում էին իրանց կեանքի մէջ հին ժամանակի մարդիկն, իրանց տեսած այս բաների մէջ հաւատում էին, որ ջուկ ջուկ առաւելութիւններ են տեսնում: Բարի՛ կամ չար ոգիների, սրտնք որ հրկնքումն են բնակւում՝ կամ գեանի տակը: Նրանք գէտ ևս այնչափ զարգացած ու յառաջացած չէին մոքով ու հասկացողութեամբ, որ տեսակ տեսակ պատահմունքները քննելով, կարողանային հասկանալ թէ՛ մի պատճառից են յառաջ գալի: Մի Աստուծոյ՝ կամ մի առտուածութեան հաւատալն ու գաղափարը շատ կամայ կամաց միայն՝ և հազարաւոր դարերի մէջ ունեցած զարգացման ընթացքում կարողացաւ մարդս իւր մէջ հասունացնել: Մի Աստուած ճանաչելու ամենառաջին և ամենահին հետքը գտնում ենք հրէից ազգի մէջ, որոյ համար արժէք ու կշիռ ունէր մի Աստուած ճանաչելու գաղափարն իբրեւեհ՝ զոյլայից (յաւիտենական Աստուծուց) տուած օրէնք թէ՛: Դու բացի ինձանից ուրիշ աստուած պիտի չճանաչես: Բայց և այնպէս մի առտուածութիւն ճանաչելու հաւատն ու գաղափարը գեո երկար ժամանակ սահմանափակուած մնաց, որովհետեւ բացառապէս վերաբերում էր միայն իսրայէլացւոց ազգին ու տէրութեան: Եւ թէպէտ Աստուած էր ճանաչւում միակ թագաւոր ու նա միայն պաշտւում, բայց այս ճանաչման հետ միասին կար և այն տիրող ենթագրութիւնը թէ՛ ուրիշ աստուածութիւններ էլ կան, որ իշխում են հեթանոս ազգերի վերայ: Քրիստոսի աւետարանով աւանդած ուսմամբը միայն տարածուեցաւ ճանաչումն ու գաղափարը՝ թէ ամենայն մարդիկ մի հասարակաց Հայր ունին:

Նոյն արմատից, որից յառաջ եկաւ Աստուծոյ հաւատալը՝ բուսած մի ճիւղ է մարդոց հաւատալն, թէ մեր հոգին մեր մահուանից յետոյ շարունակում է իւր կեանքն ու ապրում: Մարդուս հոգւոյ մէջ կայ մի զօրեղ, բնածին գիտակցութիւն կամ ճանաչողութիւն իւր բարձր արժանաւորութեան և իւր կենսական զօրութեանմասին, որ մահուանից դէնն էլ ապրում է՝ երկրաւոր ամեն բաների անցնելուց յետոյ: Սորանիցն է, որ ոչ հին և ոչ նոր ժամանակի մէջ ոչ մի ազգ չէ գտնուել, որ մահուանից յետոյ կեանք ունենալու մասին սրտի վկայութիւն չունենար: Բայց այս գաղափարներն այլապէս կերպացան, նայելով որ և իցէ ազ-

գէ զարգացման առօրինակն ու բնաւորութեանն, և ուրիշ ուրիշ կերպարանք ստացան: Հին Եգիպտացիներն ու Ասիայի Բուդդայականները սորվեցնում էին թէ հոգեփոխութիւն կայ: Հաստատ երեւակայութիւն ունեցող յոյներն առասպելաբանում էին՝ իրանց հեթանոսական գաղափարով թէ՛ գետնի տակ աշխարհ կայ՝ ու մէջը՝ տարտարոս կամ դժոխք, գառապարտութեան համար, և Եդիոեան դաշտեր կամ արքայութիւն՝ երջանիկների համար: Ամերիկայի Հնդկաստանցիք մտածում էին երեւակայական բաներ իրանց որոյ յաւիտենական դաշտերի վերայ, և այլն: Քրիստոնէութիւնն այս կրօնական հիմնական գաղափարն էլ իւր անպզտոր յստակութեամբն ու մաքրութեամբը յայտնեց մարդոց ու իրանց սրտի գերագոյն ամենասուրբ յայտնաչեցրեց:

Աստուած հաւատալու և անմահութեան յոյս ունենալու այս երկու գաղափարների հետ ընկերանում է մի երրորդ գաղափար ևս մարդկային բանականութեան մէջ. այս երրորդ գաղափարը խղճմտանքն է, որ մեզ սորվեցնում է բարին չարից զանազանել, ու բարին սիրել, իսկ չար բանն ատել: Սորանիցն է յառաջ գալիս ամենայն բարեպաշտութիւն՝ թէ՛ երկիւղն ու վստահութիւնն և թէ՛ աղօթքն ու զոհն՝ ինչպէս մի մարդու նոյնպէս և բոլորի: Պատճառն որ հարցնես, այն է, որ մեր մարդկային ազգի ընկերական բնութեան մէջ կայ միանալ՝ ինչպէս որ քաղաքական գործոց ու հանգամանաց մէջ, նոյնպէս էլ կրօնական յարաբերութեանց մէջ: Ուր սր կայ կրօն, այդ կրօնը, միշտ զարգանալով, պիտի կատարելագործուի, արարողութիւններ ունենայ ու պիտի դառնայ հասարակական սուրբ պարտաւորութիւն ու Աստուծոյ պաշտօն: Դեռ ևս աշխարհիս մէջ պատահած չէ, որ մի ազգի կրօն առանց հրապարակական աստուածապաշտութեան եղած լինի:

Կրօնների պատմութիւնն, սկսած իրանց հնագոյն մութ ծագումից՝ մարդկային ազգի սկզբնագոյն և շատ հին ժամանակներում՝ մինչև գալով հասնելը ներկայ ժամանակիս զարգացման ու լուսաւորութեան շատ աւելի բարձր առօրինակն, մտածող քրիստոնէի համար մի սուրբ հետաքրքրութեան առարկայ է: Այդ պատմութիւնը մեր աչքի առաջն է դնում ու ցոյց տալի մեզ այն պատերազմն որ պատերազմում էր շատ հազարուոր

տ սրիների ընթացքում մարդու մէջ եղած առտուածայինն՝ նորոտ անասնական կողման կամ հակմանը հետ: Այդ պատմութիւնը մոլեռանգութեան քստմենի կատաղութեան և ամենաարիւնահեղ կռիւների մեծամեծ օրինակներով լի է ու յետոյ էլ մեր առաջն է գնում աշխարհիս վերայ եղած իմաստութեան և առաքինութեան լուսապայծառ ծաղիկները:

Մարդիկ իբրեւ զգայական արարածներ, շատ վաղուց միշտ քանք են արած և ուզեցել են մարմնացնել այն, ինչ որ երկրաւոր չէ, ինչ որ զգացմանց տակ չէ ընկնում, որ աւելի պարզ կերպով ըմբռնեն ու հասկանան: Այդ մտքով էլ շինել են իրանց առտուածների տեսանելի պատկերն, որ երբեմն ցուլն է եղել՝ իբրեւ նշանակ ու յայտարար ուժեղութեան, որ ցոյց է տալիս իւր եղջիւրների ուժովն, երբեմն օձն՝ իրեւ նշանակ՝ յայտարար խելօքութեան ու պտղաբերութեան: Այսպէս պարզ յայտարար նշանակը խառնելով, շփոթելով այն բանի հետ, որ պիտի ցոյց տար իբրեւ նշանակ յայտարար, յառաջ եկաւ կռապաշտութիւնն: Շինուեցան հաստատ ու մնայուն սեղաններ, մնայուն կռատուններ կամ տաճարներ չաստուածների համար. կարգուեցան կուռքերի սպասաւորներ, և ամեն բան, ինչ որ մարդուս հոգւոյ մէջ մտածմունք էր ու զգացմունք, տեսանելի կեանքի մէջ երևեցաւ մարմնացած:

Ժամանակ ժամանակ դուրս եկան բարձր հասկացողութեան տէր մարդիկ, որոնց Առտուած ինքն էր ընտրել, որ հոգեւոր աշխարհի մէջ լոյս տարածեն ու սորվեցնեն աւելի արժանաւոր կերպով ճանաչել իրանց Ստեղծողին: Առտուածանից զրկուած այգւլիսի մի մարդ էր Մակեա Տարգարէն: Բայց Պարսիկներն էլ, Հնդկաստանիք էլ, Չինացիք էլ և գրեթէ բոլոր հին ազգերը պարծենում են, եթէ ոչ իրանց ունեցած աստուածային յայտնութիւններովն, որ իրանց հաւատոյ հիմն են եղել. պարծենում են գոնէ իրանց շատ լուսաւորուած իմաստուններովն, որ իրանց հայրերին տուել են համեմատաբար մի լաւագոյն ճանաչողութիւն Աստուծոյ վերայ ու մարդկային պարտաւորութեանց վերայ: Հին ժամանակում գտնուել են այնպիսի ազգեր, որ այս իմաստուններին աստուածային էակներ են համարել, և աստուածային պաշտօն են մատուցել:

Այս ամեն բանը պէտք էր կրօնների բազմատեսակ լինելուն

աւելի և աւելի օգնէր: Արշալի էլ կրօնի սկզբնական սերմն ա-
մենայն տեղ միեւնոյն է եղած, բայց նայելով տարբեր հողերի վի-
րայ ծլելուն, այդ սերմն բացուել ու աճել է շատ զանազան
տեսակ կերպով: Այսպէս նոյն սերմն, թէև ամեն տեղ նման
բոյսերի տեսակներ է յառաջ բերում, բայց հազարաւոր նոյնա-
տեսակ բոյսերի մէջ ոչ մէկը իւր ամեն մասերովը միւս նոյնատե-
սակ բոյսին բոլորովին նման չէ:

Ամեն մի ազգ, իւր մտնկութիւնից, իւր հարց կրօնին նուի-
րում լինելով, իւր կրօնը միշտ առնալաւն ու առնանջալի է
համարել: Առկորութիւններն ու մօր կաթի հետ ծծած և իւր
մէջը մտած գաղափարները ներգործել են ինչպէս որ մի անհատ
մարդու, նոյնպէս էլ մի ամբողջ ազգի վերայ: Եւ այսպէս կրօն-
ներն անշուշտ ոչ պակաս փոխադարձ ներգործութիւն են ու-
նեցել սովորութիւնների, աւանդութիւնների, օրէնքների, տէ-
րութեան կարգադրութիւնների ու կառավարութեան կերպի
վերայ, քան թէ ներգործութիւն է ունեցել աշխարհագրական
ինչ գօտւոյ մէջ գտնուին երկրի, որոյ վերայ բնակուած են ե-
ղել այլ և այլ ազգեր՝ իրանց ունեցած կրօնի գաղափարը կազ-
մակերպուելուն վերայ:

Շատ բնական էր, որ ամեն մի մարդու իւր հաւատի սուրբ
արժանաւորութեան վերայ ունեցած հաստատ համոզմունքից
ու մեծարանքից զէպի իւր կրօնի հիմնադիրը՝ պիտի յառաջա-
նար, որ հաւատակիցք ատէին ուրիշներին, որոնք որ ի-
րանց հաւատից չէին: Այսպէս կամաց կամաց յառաջ եկան՝ կր-
օնից ծագած ատելութեան հետ՝ հաւատոյ համար եղած կա-
տաղի պատերազմներն, որ մարդկային ազգի պատմութեան մէջ
արիւնհաներկ արատներ են թողած իրանց ետեւից: Այն մարդն
միայն, որ տհաճ երեխայի նման հոգւոյ զարգացումից զուրկ է
ու մաքով կայր, ոչ մի հաստատ կարծիքի, ոչ մի ճշմարտութեան,
ոչ մի սուրբ բանի գաղափարին դեռ ևս հասած չէ: Նա կարող
է անտարբեր մնալ, կամ բանի տեղ չգնել այն, ինչ որ մի ուրի-
շը ճշմարիտ ու սուրբ է համարում և բնութենում: Մտքի մի
բարձր զարգացումն արդէն պիտի ունենայ մարդս, որ էակա-
նը երկրորդական բանից, կարեւորը՝ յետոյ աւելացածից զանա-
զանել կարողանայ ու հասկանալ, որ մի մարդու ունեցած կար-
ծիքին, գաղափարին, զգացմունքին, համոզմունքին ու սուրբ

համարած բանին չպիտի կայի, կամ խառնուի, որովհետև ամեն մարդոց դործը չէ, ուրեմն և ըստ ամենայնի ղիջողարար և համբերող երկայնամտութեամբ պիտի վարուի հետն:

Երբոր խելքի տակ ենք քցում այլ և այլ ազգերի կրօնները, տեսնում ենք, որ իսկապէս մի կրօն միայն ունին և ոչ աւելի, բայց այդ մի կրօնի տեսալիները շատ են աշխարհում: Այլ կրօն միայն կարող է լինել, ինչու որ մի Աստուած միայն կայ, Որից որ Թեոփիլ կախումն ունին և Որոյ հետ Թեոփիլ յարակցութեան մէջ են, և Որին դառնում են Թեո սրտերն: Եւ այս մոքով ամենայն մարդիկ մի հաւատ միայն ունին, այսինքն է՝ մի Աստուած են ճանաչում, մի մի պարտաւորութիւն միայն ունին, որ յառաջ է գալիս այն առնչութիւնից, որոյ մէջ գտնուում է մարդս Աստուծոյ հետ, որ է Թեոփիլ. մի յոյ միայն, որ մարդ ուս ունեցած յոյսն է լաւագոյն կեանքի արժանանալու իւր մահուանից յետոյ:

Ապա ուրեմն աշխարհիս վերայ գտնուած ամեն տեսակ կրօններից Թեոփիլն ո՞րն է:

Այս հարցը, արդէն ջատ անգամ է առաջ բերուած, այլ և այլ դաւանութեան հետեող ազգերի մէջ և առիթ է տուել չափ վէճերի, ինչու որ ամեն մի տարբեր դաւանութեան հետեողներն ապացուցանում էին, որ իրանց կրօնական համոզմունքն ամենահշմարիտն է և ամենաերջանկացուցիչն, և թէ իրանք հակառակ կրօնական կուսակցութեան մէջ մոլորութիւն են: տեսնում ու գտնում և այս պատճառով կարծես, կամ համոզմանց միտնալու վերայ մտածել երբէք չէր կարելի: Բայց և այսպիսի վիճաբանութիւնով շատ անգամ ապացուցուեց էլ, որ կրօնի ամեն մի տեսակն ամեն մի մարդու համար միակերպ յարմարաւոր չէ, թէ այլ և այլ ազգերի համար կրօնի այլ և այլ տեսակներ պիտի լինին, և թէ ամեն մի մարդու համար այն կրօնն է ամենալաւն, որ իւր ճշմարտասիրութեամբն ուրիշ դաւանութիւններից ամենից աւելի համապատասխանն է, և որն մարդուս իւր սրտի մէջ երջանկացնում է: Սորա համար է, որ երեխայի ունեցած հաւատը միեւրոյնը չէ կարող լինել կատարելահասակ մարդու ունեցած հաւատի հետ, կամ մի բիրտ, աղքատամիտ ու վայրենի մարդու հաւատը՝ մի լուսաւոր կերպով մտածող, բազմախորձ մարդու հաւատի հետ միեւրոյնը չեն:

Առանց երկմտելու՝ համարձակ ասելը թէ՛ ամենազնիւ կրօնն այն է՝ որ շատ ու շատ օգնում է մարդու սիրտն ու հոգին ազնուացնելու և երջանկացնելու, և հաւատոյ ունեցած ազգերցու թիւնը մեր կեանքի վերայ, որ Աստուծոյ ճանապարհովն ապրենք: Կրօնների արժէքը ճանաչելու համար Յիսուս Քրիստոս մեզ տուեց ուղիղ և անսխալ կանոն՝ իրանց պատուհներին կճանաչէք իրանց: Մի՞թէ կարելի է փշից խաղող քաղել, կամ մորենուց՝ թուզ: Այսպէս ամեն լաւ ծառ լաւ պտուղ է բերում, ու վատ ծառը՝ վատ պտուղ բերում: Ամեն մի ծառ, որ լաւ պտուղ չէ բերում, կկտրուի ու կրակը կը քցուի: Ուրեմն նորանց պտուղներից պիտի ճանաչէք նորանց:

Մովի՞ն կրօն, որից անբաժան էին տեսակ տեսակ զոհերը, ծէսերը, լուացումներն ու թլփստութիւնն, յարմարաւոր էր միայն արեւելեան երկրների համար: Գերութիւնից դէպի ազատութիւն տարվող մի ազգի համար միայն: Այդ կրօնը մի ջոկ ազգային կրօն էր՝ ու Եհովան (Յաւիտենականն) էլ մի ազգային Աստուած: Սորա համար էր, որ հրէից ազգն անուանվում էր Աստուծոյ միակ ընտրեալ ժողովուրդ: Այս ազգը հեռու էր պահում իրան ուրիշ ամեն ազգերից իբրեւ թշնամիներից, նորանց հետ ամենեւին չէր խառնվում, իւր համար ջոկ էր ապրում և ուրիշ ազգերին ատում էր իբրեւ պիղծ, իբրեւ Աստուծոյ երեսից ու աչքից ընկած մարդոց: Ուրիշ ազգերի գիտութեան մէջ արած յառաջագիմութիւնից էլ՝ ոչ մի բան չէր վեր առնում, չէր իւրացնում. տաճարի մէջ կատարուած աստուածային պաշտօնն ու արտաքին ծէսերը նորանց համար ամենազխաւոր բանն էր: Այս բարեպաշտական արտաքին գործերի վերայ հիմնած սրբութիւնովը կորաւ վերջապէս հրէից մինչև անգամ այն ազգային ուղղութիւնն, որով առաջ հաւատաւրիմ էին ազնիւ բարոյական օրինաց, որ Մովսէս մարգարէն տասն պատուիրաններով իրանց տուած էր: Սորանիցն էր, որ հրէայք մարդկային մտաւոր յառաջագիմութեան ու զարգացման կողմանէ ուրիշ ազգերից յետ մնացին, ու արհամարհվում էին ուրիշ ազգերից իբրեւ աւելորդապաշտ, նախապաշարմունքի մէջ խեղդուած ու եսասէր մի ազգ: Եւ պէտք է ասենք ճշմարիտը. մի կրօն, որ այդ պիսի ներգործութիւն է ունենում

մի ժողովրդի վրայ, միթէ ամեն կրօնների այն ամենալաւը պիտի լինէր:

Արաբիոյ անապատներում Մահմեդի սահմանած կրօնն, որոյ հետեւողներն են և Եւրոպայում բնակուող տաճիկներն, ունի այն ակներեւ նշաններն, որ այդ կրօնը մասնաւորապէս սահմանուած էր այնպիսի մի ազգի համար, որ պատերազմասէր ու աշխարհակալ պիտի դառնար: Իւր սահմանած կրօնին հետեւողներ որսալու համար՝ հիմնադիրն այդ կրօնի մէջ միախառնեց շատ բան՝ հեթանոսական, հրէական ու քրիստոնէական կրօններից: Մինչև անգամ այն յայտնութիւններն, որ ունեցաւ Մահմետը մարդուս կեանքի իւր մահուանից յետոյ ունենալու վիճակի մասին, պատերազմող զինուորներին սիրտ տալու նպատակը միայն ունէին, և գերեզմանից դէնն՝ այն կեանքումը նորանց ստանալու վարձատրութիւնները՝ կամ հատուցումն, մոռածուած էին իւր կողմից իբրև մի զգայական, հեշտասիրական կոպիտ մարմնական ցանկութեան յագուրդ ստանալ միայն: Սորանիցն էր, որ մահմեդական կրօնի հետեւողներն եղան քաջասիրտ, օտար ազգերին առող, աշխարհակալութեան համար հոգի տուող: Սորանիցն էր, որ նրանք, ձեռքները զէնք առած, տարածուեցան այլ և այլ երկիրներ, բայց երբէք չկարողացան բարձրանալ իրանց բնածին բարբարոսութիւնից և ազնուանալու մի որոշ աստիճանի հասնել: Այսպիսի մի կրօն կարող էր արդեօք բոլոր մարդկային ազգի կրօնը լինել:

Եթէ որ մենք ծառն իւր բերած պտուղներից պիտի ճանաչենք, պիտի խոստովանուենք, որ Յիսուսի Քրիստոսի կրօնը գերազանցն է ամեն կրօններից: Փրկչի մեզ սովորեցրած կրօնը շատ աւաջուանից, հէնց սկզբից ամենազօրաւոր կերպով ներգործել է ազգերի բարոյականութեան, մարդոց բարք և վարքի ամփոփելուն ու նորանց սիրտն ու հոգին ազնուացնելու վերայ: Միւս տեսակ կրօնները՝ քիչ կամ շատ՝ երկրաւոր, անցաւոր նպատակների համար են: Հազիւ գտնում է մարդ, որ Մովսէս մարգարէն իւր գրքերի մէջ յաւիտենական կենաց յոյսերին մի մեծ կշիռ ու արժէք տուած լինի, իսկ Մահմեդը՝ մարդուս մահուան ժամից դէնը՝ միւս կեանքումն երեւակայում էր հաւատացեալների ընդհանուր զգայական վայելչութիւնները միայն: Իսկ եթէ անհերքելի կերպով ստոյգ է, որ հոգին մարմնից աւելի ազ-

նուազոյն է, նոյնպէս անհերքելի է, որ Յիսուսի Քրիստոսի մեզ աւանդած կրօնն աւելի վսեմ, աւելի իմաստուն կրօն է, քան թէ մարդկային ազգի բոլոր կրօններն եղել են ու են: Ինչու որ Նորա խօսքը հոգու համար միայն առած խօսք է, ոչ թէ զգայականութեան համար. Նորա մեզ սովորեցրած աստուածաշատութիւնը հոգիների Տիրոջը հոգւով և ճշմարտութեամբ երկրպագութիւն անելումն է: Ուրիշ կրօններն օտարների համար կործանիչ ուղղութիւն ունին. այդ կրօնները՝ թէ՛ զգայականութեան և թէ՛ նորանից յառաջացած շատ կրքերին սնունդ են տալի: Այդ կրօնների հետևողներն իրանց թշնամի են համարում՝ այն ազգերին ու նրանց անդամներին, որոնք որ իրանց հաւատից չեն. բայց Յիսուսի Քրիստոսի կրօնն ամեն երկիրների մարդոց միմեանց հետ եղբայր է դարձնում. քրիստոնէական հաւատ ունեցողն ամեն մի մարդու իւր մերձակորն, իւր ընկերն է համարում, Յիսուսի Քրիստոսի կրօնը մեղսային կրից թշնամի է միայն քրիստոնէական հաւատն՝ ոչ միայն այս՝ այն ողգի և աշխարհիս մէջ գտնուած այս՝ այն երկրի համար է, այլ աշխարհիս ամեն մասերի և ամեն բանաւոր արարածների կրօնը կարող է լինել: Քրիստոնէական կրօնն իւր տուած սիրոյ պատուիրանովն երջանկացնում է մարդոց, որով և յաջողութեամբ առաջացնում է ամենալնդհանուր սէր, բարեկամութիւն և երջանկութիւն. այն, մարդուս հոգին անցաւոր բաներից աւելի բարձրացնելով, անբաղդութեան մէջ մխիթարութիւն է պարգևում նորան՝ և վեհանձնութիւն ու քաջութիւն ամենայն՝ մինչև անգամ ամենածանր պատահարների մէջ. քրիստոնէութիւնը մարդուս հոգին ոչ միայն աւելի պինդ կապում է Աստուծոյ հետ, այլ հէնց աւելի աստուածային էլ է անում:

Սորա համար քրիստոնէական հաւատը բոլոր մարդկային ազգի համար յատկապէս յարմարագոյնն է: Թէ՛ շատ իմաստուն՝ և ուսեալ մարդու, և թէ՛ երեխայի կրօնը կարող է լինել. աշխարհիս թէ՛ ամենասառն և թէ՛ ամենատաք երկիրների բնակչաց կրօնն. ամեն ցեղերի և ամեն ժամանակների կրօնը: Յիսուս Քրիստոս բացատրեց ասին իրօնելի «Իշխան» Ժիւ. Կա՛մ «Երբ» իւր փառաւոր կառարելութեան մէջ և ամբողջ աշխարհիս հետ ունեցած համաձայնութեան մէջ: Նա յայտնեց ու ճանաչեցրեց

Աստուծոն իւր ծայրագոյն մեծ վայելչութեան մէջ՝ իբրեւ մարդկային ազգի հայր մարդոց՝ Աստուծոյ զաւակներ ու իրար մէջ՝ միմեանց եղբայրներ. յաւիտենական կեանքն՝ բարի և չար գործոց հատուցումն անող. իսկ իբան՝ Աստուածանից զբրկուած՝ մարդկային ազգի եղբայր. որ մոլորուած, մեղքի մէջ ընկած, ստորացած ու թշուառացած մարդուն բարձրացնի. էլ ի տանի իւր արժանաւորութեանն, ու մարդոց սիրտն առ Աստուած դարձնի: Այս էր հաւատքը, «էրը, յայն», որ Նա մահկանացու մարդկային ազգին տուեց. այս է միակն, անփոփոխն, յաւիտենականն ու ճշմարիտն, որ իբրեւ ամենախորին նախագացումն՝ հիմն է ամեն՝ մինչև անգամ այլանդակ կրօնների: Սորա համար էլ աշխարհիս Փրկչի յայտնած հաւատն «կրօնագոյն», իսկական և բռն կրօն է, մարդկային ազգի հոգւոյ մէջ Աստուածանից դրած սրբութիւնն:

Թարգմ. Գ. Ե Ա.

Ռուսաց ЦЕРКОВН. ВѢСТ. շաբաթաթերթի իւր 42 համարում հրատարակած է յօդուած «ինչպէս անցնում են տօն և կիրակի օրերն ընդհանրապէս Ռուսաստանում և մասնաւորապէս Մոսկվայում»: Այս յօդուածի մէջ դուրս է բերած, որ շահախնդրութիւնն և դրամական վաստակի սէրը բոլորովին հեռացրել է Ռուս ուղղափառ ժողովուրդը եկեղեցու պահանջից, որ հրամայում է սուրբ պահել կիրակի և տօն օրերը, սրանց Աստուծոյ պաշտաման նուիրելով, մինչդեռ ներկայումս ամենուրեք հակառակն է տեսնուում: Այս խնդրի մասին Մոսկվայի քաղաքային վարչութիւնը ներկայ տարուան մայիսին վճիռ կայացրեց, որ կիրակի և տօն օրերին առւելորակն հաստատութիւնք և գործարանները դադարեցնեն իրանց գործունէութիւնն և միջոց տան այսպէս իրանց մէջ աշխատողներին, տօն օրերը նուիրել Աստուծոյ և իրանց բարոյական—կրօնական բաւականութեան: Բայց փոքրաթիւ շահասէրների դիմադրու-